NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 8

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 3

सुभाषितरसं पीत्वा जीवनं सफलं कुरु

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 8 Sanskrit · Deepakam · Chapter 3 — सुभाषितरसं पीत्वा जीवनं सफलं कुरु

EX **अभ्यासात् जायते सिद्धिः**
5 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 — 3

PR **परियोजनाकार्यम्**
3 questions · Q1 Q2 Q3 — 8

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.
The word-meaning tables of the lesson (pp. 30–31) already give Hindi and English meanings; their column "मातृभाषया अर्थं लिखत" is for each student's own mother tongue.
हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिकाओं (पृ. 30–31) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; "मातृभाषया अर्थं लिखत" स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है।

NCERT Archive

EX

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 3

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

Solutions · 5 questions · समाधान · ५ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत —

(क) गीतानि के गायन्ति ?

(ख) कः बलं न वेत्ति ?

(ग) कः वसन्तस्य गुणं वेत्ति ?

(घ) मूषकः कस्य बलं न वेत्ति ?

(ङ) फलोद्गमैः के नम्राः भवन्ति ?

(च) केन समं सख्यं न करणीयम्?

(छ) केन विना दैवं न सिध्यति ?

ANSWER उत्तर

(क) देवाः
The gods · देवता
p. 25 — “गायन्ति देवाः किल गीतकानि...”

(ख) निर्बलः
The weak person · बलहीन व्यक्ति
p. 25 — “बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।”

(ग) पिकः
The cuckoo · कोयल
p. 25 — “पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः ।”

(घ) सिंहस्य
Of the lion · सिंह का
p. 25 — “करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ।”

(ङ) तरवः
The trees · वृक्ष
p. 26 — “भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः ।”

(च) दुर्जनेन
With the wicked · दुष्ट के साथ
p. 29 — “दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।”

NCERT Archive

(छ) पुरुषकारेण
Without human effort · पुरुषार्थ (परिश्रम) के बिना
p. 29 — "पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति।"

(क) देवाः · (ख) निर्बलः · (ग) पिकः · (घ) सिंहस्य · (ङ) तरवः · (च) दुर्जनेन · (छ) पुरुषकारेण

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत —
(क) तरवः कदा नम्राः भवन्ति ?
(ख) समृद्धिभिः के अनुद्धताः भवन्ति ?
(ग) सत्पुरुषाणां स्वभावः कीदृशः भवति ?
(घ) सत्यम् कदा सत्यम् न भवति ?
(ङ) दैवं कदा न सिध्यति ?

ANSWER उत्तर

(क) तरवः फलोद्गमैः (फलभारेण) नम्राः भवन्ति ।
p. 26 (Trees bend down when they are laden with fruits.)
हिन्दी: वृक्ष फल लगने पर (फलों के भार से) झुक जाते हैं।

(ख) समृद्धिभिः सत्पुरुषाः अनुद्धताः भवन्ति ।
p. 26 (Good people stay humble even when they become prosperous.)
हिन्दी: समृद्धि पाकर भी सज्जन अभिमान-रहित (विनम्र) रहते हैं।

(ग) सत्पुरुषाणां स्वभावः परोपकारशीलः अनुद्धतः च भवति ।
pp. 26–27 ("स्वभाव एवैष परोपकारिणाम्" — it is the very nature of the benevolent.)
हिन्दी: सज्जनों का स्वभाव परोपकार करने वाला और विनम्र होता है।

(घ) यदा सत्यं छलम् अभ्युपैति तदा सत्यं सत्यं न भवति ।
p. 28 (Truth is no longer truth when it is mixed with deceit.)
हिन्दी: जब सत्य छल से युक्त हो जाता है, तब वह सत्य नहीं रहता।

(ङ) पुरुषकारेण (प्रयत्नेन) विना दैवं न सिध्यति ।
p. 29 (Luck does not bear fruit without human effort.)
हिन्दी: पुरुषार्थ (प्रयत्न) के बिना भाग्य सफल नहीं होता।

NCERT Archive

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. स्तम्भयोः मेलनं कुरुत —

(अ) उक्तिः (आ) भावार्थः

गायन्ति देवाः किल गीतकानि — सत्पुरुषाणां स्वाभाविकी नम्रता

गुणी गुणं वेत्ति — सुवर्णं चतुर्भिः प्रकारैः परीक्ष्यते

भवन्ति नम्राः तरवः फलोद्गमैः — भारतभूमेः माहात्म्यवर्णनम्

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते — सज्जनः एव गुणानां मर्मज्ञः

अष्टौ गुणाः पुरुषं दीपयन्ति — प्रज्ञा, दमः, दानं, कृतज्ञता इत्यादयः

दुर्जनेन समं सख्यं न कारयेत् — केवलं दैवं प्रयत्नं विना असिद्धम्

एकेन चक्रेण न रथस्य गतिः — दुष्टसङ्गः उष्णाङ्गारसदृशः

ANSWER उत्तर

१. गायन्ति देवाः किल गीतकानि ⟶ **भारतभूमेः माहात्म्यवर्णनम्**
Verse 1 — the gods sing the glory of Bharat’s land.
हिन्दी: श्लोक 1 — देवता भारतभूमि की महिमा का गान करते हैं।

२. गुणी गुणं वेत्ति ⟶ **सज्जनः एव गुणानां मर्मज्ञः**
Verse 2 — only the virtuous person knows the worth of virtues.
हिन्दी: श्लोक 2 — गुणवान् ही गुणों का मर्म जानता है।

३. भवन्ति नम्राः तरवः फलोद्गमैः ⟶ **सत्पुरुषाणां स्वाभाविकी नम्रता**
Verse 3 — humility comes naturally to good people, like laden trees.
हिन्दी: श्लोक 3 — फलों से लदे वृक्षों की तरह सज्जनों में स्वाभाविक नम्रता होती है।

४. यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते ⟶ **सुवर्णं चतुर्भिः प्रकारैः परीक्ष्यते**
Verse 4 — gold is tested in four ways (rubbing, cutting, heating, hammering).
हिन्दी: श्लोक 4 — सोने की परीक्षा चार प्रकार से होती है (घिसना, काटना, तपाना, पीटना)।

५. अष्टौ गुणाः पुरुषं दीपयन्ति ⟶ **प्रज्ञा, दमः, दानं, कृतज्ञता इत्यादयः**
Verse 5 — eight qualities make a person shine.
हिन्दी: श्लोक 5 — आठ गुण मनुष्य को प्रकाशित करते हैं।

६. दुर्जनेन समं सख्यं न कारयेत् ⟶ **दुष्टसङ्गः उष्णाङ्गारसदृशः**
Verse 7 — a wicked person is like a coal: hot, it burns; cold, it blackens.
हिन्दी: श्लोक 7 — दुर्जन अंगारे जैसा है: गरम हो तो जलाता है, ठण्डा हो तो हाथ काला करता है।

७. एकेन चक्रेण न रथस्य गतिः ⟶ **केवलं दैवं प्रयत्नं विना असिद्धम्**
Verse 8 — a chariot cannot move on one wheel; luck alone, without effort, achieves nothing.
हिन्दी: श्लोक 8 — एक पहिये से रथ नहीं चलता; प्रयत्न के बिना केवल भाग्य से कार्य सिद्ध नहीं होता।

NCERT Archive

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. अधः प्रदत्तमञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत —

फलोद्गमैः | गुणं | कृतज्ञता | सिध्यति | श्रुतम् | शीलेन

(क) गुणी .... वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः ।
(ख) भवन्ति नम्राः तरवः .... ।
(ग) पुरुषः परीक्ष्यते कुलेन, ..., गुणेन, कर्मणा ।
(घ) गुणाः पुरुषं दीपयन्ति – प्रज्ञा, कौल्यं, दमः, ... ।
(ङ) दानं यथाशक्ति .... च ।
(च) एवं पुरुषकारेण विना दैवं न .... ।

ANSWER उत्तर

(क) गुणी **गुणं** वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः ।
p. 25, verse 2 (The virtuous knows virtue; the one without virtue does not.)
हिन्दी: गुणी गुण को जानता है, गुणहीन नहीं जानता।

(ख) भवन्ति नम्राः तरवः **फलोद्गमैः** ।
p. 26, verse 3 (Trees bend with the weight of fruits.)
हिन्दी: वृक्ष फलों के भार से झुक जाते हैं।

(ग) पुरुषः परीक्ष्यते कुलेन, **शीलेन**, गुणेन, कर्मणा ।
p. 27, verse 4 (A person is tested by family, conduct, virtue and deeds.)
हिन्दी: पुरुष की परीक्षा कुल, शील, गुण और कर्म से होती है।

(घ) गुणाः पुरुषं दीपयन्ति – प्रज्ञा, कौल्यं, दमः, **श्रुतम्** ।
p. 28, verse 5 ("प्रज्ञा च कौल्यं च दमः श्रुतं च".)
हिन्दी: प्रज्ञा, कुलीनता, दम (इन्द्रिय-संयम) और श्रुत (शास्त्र-ज्ञान)।

(ङ) दानं यथाशक्ति **कृतज्ञता** च ।
p. 28, verse 5 (...charity according to one's ability, and gratitude.)
हिन्दी: अपनी शक्ति के अनुसार दान और कृतज्ञता।

(च) एवं पुरुषकारेण विना दैवं न **सिध्यति** ।
p. 29, verse 8 (Luck does not succeed without effort.)
हिन्दी: पुरुषार्थ के बिना भाग्य सफल नहीं होता।

(क) गुणं · (ख) फलोद्गमैः · (ग) शीलेन · (घ) श्रुतम् · (ङ) कृतज्ञता · (च) सिध्यति

NCERT Archive

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. समुचितं विकल्पं चिनुत —

(क) "गायन्ति देवाः किल गीतकानि" – इत्यस्य श्लोकस्य मुख्यविषयः कः ?
(i) वसन्तस्य सौन्दर्यम् (ii) भारतभूमेः गौरवम् (iii) कर्मणां फलम् (iv) दानस्य प्रभावः

(ख) "गुणी गुणं वेत्ति" – इत्यत्र कः गुणं न जानाति ?
(i) गुणी (ii) निर्गुणः (iii) पिकः (iv) बली

(ग) "पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः" – इत्यस्य तात्पर्यं किम्?
(i) पिकः मधुरं गायति न वायसः (ii) सुजन एव गुणं जानाति
(iii) वायसः अपि सरसं गानं करोति (iv) वसन्तः निर्गुणः अस्ति

(घ) "भवन्ति नम्राः तरवः फलोद्‌गमैः" – इत्यस्य अर्थः कः ?
(i) वृक्षाणां कठोरता (ii) सत्पुरुषाणाम् उन्नतिः
(iii) फलयुक्ताः वृक्षाः नम्राः भवन्ति (iv) परोपकारिणां दुर्बलता

(ङ) "न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः" – इत्यत्र सभायाः महत्त्वं किम्?
(i) सभा मनोरञ्जनाय भवति (ii) सभा धनसम्पत्तिं प्रदातुं शक्नोति
(iii) धर्मोपदेशाय ज्ञानवृद्धाः जनाः आवश्यकाः (iv) सभा केवलं राजकार्यार्थं भवति

(च) दुर्जनेन सह सख्यं किमर्थं न कार्यम् ?
(i) सः मित्रं भवति (ii) सः धनं ददाति (iii) सः शिक्षां ददाति (iv) सः उष्णाङ्गारवद् हानिकरः भवति

ANSWER उत्तर

(क) **(ii) भारतभूमेः गौरवम्**

Verse 1: the gods praise those born in Bharat, so the theme is the glory of Bharat.
हिन्दी: श्लोक 1 में देवता भारत में जन्म लेने वालों की प्रशंसा करते हैं; अतः मुख्य विषय भारतभूमि का गौरव है।

(ख) **(ii) निर्गुणः**

Verse 2: "न वेत्ति निर्गुणः" — one without virtue cannot recognise virtue.
हिन्दी: श्लोक 2: गुणहीन व्यक्ति गुण को नहीं पहचानता।

(ग) **(ii) सुजन एव गुणं जानाति**

The cuckoo knows spring's worth, the crow does not — only the worthy appreciate worth.
हिन्दी: कोयल वसन्त का गुण जानती है, कौआ नहीं — अर्थात् सज्जन ही गुण को पहचानता है।

(घ) **(iii) फलयुक्ताः वृक्षाः नम्राः भवन्ति**

"Trees become bent with the growth of fruits."
हिन्दी: फल लगने से वृक्ष झुक जाते हैं।

(ङ) **(iii) धर्मोपदेशाय ज्ञानवृद्धाः जनाः आवश्यकाः**

Verse 6: an assembly is real only if wise elders speak of dharma in it.
हिन्दी: श्लोक 6: सभा वही है जहाँ ज्ञानवृद्ध जन धर्म की बात करें।

(च) **(iv) सः उष्णाङ्गारवद् हानिकरः भवति**

Verse 7: like a coal, the wicked person harms whether hot or cold.
हिन्दी: श्लोक 7: दुर्जन अंगारे की तरह गरम हो या ठण्डा, हानि ही करता है।

NCERT Archive

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 3

PR

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 3 questions · समाधान · ३ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. अन्तर्जालात् पुस्तकेभ्यश्च विंशतिसुभाषितानां सङ्ग्रहं कुरुत ।

ANSWER उत्तर

A sample collection is given: the eight subhashitas of this lesson, then twelve well-known ones. Students may add their own from the internet or books.
हिन्दी: नीचे नमूने के रूप में इस पाठ के आठ सुभाषित और बारह प्रसिद्ध सुभाषित दिए गए हैं; विद्यार्थी इण्टरनेट या पुस्तकों से अपने संग्रह भी जोड़ सकते हैं।

१-८ पाठ के आठ सुभाषित (pp. 25–29): "गायन्ति देवाः किल…", "गुणी गुणं वेत्ति…", "भवन्ति नम्रास्तरवः…", "यथा चतुर्भिः कनकं…", "अष्टौ गुणाः पुरुषं…", "न सा सभा यत्र…", "दुर्जनेन समं सख्यं…", "यथा ह्येकेन चक्रेण…"
The eight verses of this lesson · इस पाठ के आठ श्लोक

९ सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः ॥
Speak the truth, speak pleasantly; do not speak an unpleasant truth or a pleasing lie. · सत्य बोलो, प्रिय बोलो; अप्रिय सत्य और प्रिय झूठ मत बोलो।

१० विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्मं ततः सुखम् ॥
Knowledge gives humility; from humility comes worthiness, then wealth, dharma and happiness. · विद्या से विनय, विनय से योग्यता, फिर धन, धर्म और सुख मिलता है।

११ अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥
"Mine or a stranger's" is a small mind's thought; for the noble, the whole world is family. · "यह अपना, वह पराया" छोटे मन की सोच है; उदार लोगों के लिए पूरी पृथ्वी परिवार है।

१२ आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥
Laziness is the great enemy within; there is no friend like effort. · आलस्य शरीर में बैठा बड़ा शत्रु है; उद्यम के समान कोई बन्धु नहीं।

१३ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥
Tasks succeed by effort, not by wishes; deer do not walk into a sleeping lion's mouth. · कार्य परिश्रम से सिद्ध होते हैं, इच्छा से नहीं; सोते सिंह के मुँह में हिरण नहीं आते।

NCERT Archive

१४ सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ॥
May all be happy and healthy; may none suffer. · सब सुखी हों, सब निरोग हों, कोई दुःखी न हो।

१५ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥
Crow and cuckoo are both black; spring shows the difference. · कौआ और कोयल दोनों काले हैं; वसन्त आने पर भेद पता चलता है।

१६ माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥
An uneducated child does not shine in an assembly, like a crane among swans. · अशिक्षित बालक सभा में हंसों के बीच बगुले की तरह शोभा नहीं पाता।

१७ सुखार्थी चेत् त्यजेद् विद्यां विद्यार्थी चेत् त्यजेत् सुखम् ।
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥
A seeker of comfort cannot gain knowledge, and a seeker of knowledge cannot gain comfort. · सुख चाहने वाले को विद्या कहाँ, विद्या चाहने वाले को सुख कहाँ।

१८ नास्ति विद्यासमं चक्षुः नास्ति सत्यसमं तपः ।
नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥
No eye like knowledge, no penance like truth, no sorrow like attachment, no joy like renunciation. · विद्या जैसी आँख, सत्य जैसा तप, राग जैसा दुःख और त्याग जैसा सुख नहीं है।

१९ श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
The faithful, devoted and self-controlled gains knowledge. · श्रद्धावान्, तत्पर और संयमी ज्ञान पाता है।

२० सत्यमेव जयते नानृतम् ।
Truth alone triumphs, not falsehood. · सत्य की ही जीत होती है, असत्य की नहीं।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. किमपि नीतिवाक्यम् अधिकृत्य पञ्चवाक्यानि संस्कृतेन लिखत ।

ANSWER उत्तर

Chosen saying: "उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः" (p. 29). Five sentences on it:
हिन्दी: चुना गया नीतिवाक्य — "परिश्रम से ही कार्य सिद्ध होते हैं, केवल इच्छाओं से नहीं।" इस पर पाँच वाक्य:

१. उद्यमः मानवस्य श्रेष्ठः मित्रम् अस्ति ।
Effort is a person's best friend. · परिश्रम मनुष्य का श्रेष्ठ मित्र है।

२. उद्यमेन एव कार्याणि सिध्यन्ति ।
Tasks succeed only through effort. · परिश्रम से ही कार्य सिद्ध होते हैं।

३. केवलं मनोरथैः कार्यसिद्धिः न भवति ।
Wishing alone does not accomplish a task. · केवल इच्छाओं से कार्य सिद्ध नहीं होता।

NCERT Archive

४. परिश्रमी छात्रः सदा सफलः भवति ।
A hard-working student is always successful. · परिश्रमी छात्र सदा सफल होता है।

५. अतः सर्वैः नित्यम् उद्यमः कर्तव्यः ।
Therefore everyone should always make effort. · इसलिए सबको सदा परिश्रम करना चाहिए।

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. पाठे आगतानि सुभाषितानि कण्ठस्थीकृत्य कक्षायां श्रावयत ।

ANSWER उत्तर

This is an oral activity. Learn the eight verses (pp. 25–29), then recite them in class.
हिन्दी: यह मौखिक गतिविधि है। पाठ के आठ श्लोक (पृ. 25–29) याद करके कक्षा में सुनाइए।

१. गायन्ति देवाः किल गीतकानि … ॥ १ ॥
p. 25 · Glory of Bharat · भारतभूमि की महिमा

२. गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः … ॥ २ ॥
p. 25 · Who knows worth · गुण को कौन जानता है

३. भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः … ॥ ३ ॥
p. 26 · Humility · विनम्रता

४. यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते … ॥ ४ ॥
p. 27 · Four tests · चार परीक्षाएँ

५. अष्टौ गुणाः पुरुषं दीपयन्ति … ॥ ५ ॥
p. 28 · Eight virtues · आठ गुण

६. न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः … ॥ ६ ॥
p. 28 · The true assembly · सच्ची सभा

७. दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् … ॥ ७ ॥
p. 29 · Avoid the wicked · दुर्जन से दूर रहें

८. यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् … ॥ ८ ॥
p. 29 · Effort and luck · प्रयत्न और भाग्य

Tip: learn one verse at a time with its meaning and recite with clear pronunciation. · सुझाव: एक-एक श्लोक अर्थ सहित याद करें और स्पष्ट उच्चारण से सुनाएँ।

NCERT Archive